

Marta Farré Ribes

UNIVERSITAT DE SEVILLA

Doctoranda del Departament d'Antropologia Social i Cultural de la Universitat de Sevilla. Màster d'Antropologia. Gestió de la diversitat, el patrimoni i el desenvolupament. Universitat de Sevilla. (2013): Premi extraordinari de final d'estudis 2012-2013. Llicenciada en Antropologia Social i Cultural. Universitat de Tarragona. (2012): Premi extraordinari de final d'estudis 2011-2012. Llicenciada en Ciències Ambientals. Universitat Autònoma de Barcelona (2003).

Col·leccionisme o expressió personal del patrimoni: cap a la humanització del fenomen patrimonial

Introducció

La proposta indaga sobre persones col·leccionistes que, guardianes del patrimoni local, construeixen xarxes de transmissió de memòries que mantenen vives, des de la dimensió simbòlica, cultures en procés accelerat de transformació. Col·leccionistes de memòries, desvelen el patrimoni com un procés dinàmic construït des dels matisos de la persona que teixeix ponts entre allò més íntim del llegat personal i allò més col·lectiu del patrimoni local; allò subjectiu i allò afectiu s'introdueixen en el fenomen patrimonial en un procés en què el patrimoni es mostra des de la seva màxima pluralitat.

La perspectiva col·leccionista ens permet focalitzar la mirada en l'aportació de les persones com a catalitzadores en els processos de construcció patrimonial i aprofundir en allò que denominem l'*expressió personal del patrimoni*. És des d'aquesta mirada que proposem fer una lectura intersubjectiva dels processos de construcció patrimonial que, distanciant-se de reïficacions, vol aproximar-se a la pulsio de sinergies que emergeixen del territori.

Les persones –les seves mirades, els seus relats, les seves memòries– han estat marginades en les conceptualitzacions hegemòniques del patrimoni, les quals han prestat atenció únicament a les seves manifestacions

Paraules clau: Col·leccionistes, memòries, patrimoni, individualitat, subjectivitat

Palabras clave: Coleccionistas, memorias, patrimonio, individualidad, subjetividad

Key words: Collectors, memories, heritage, individuality, subjectivity

Des d'una perspectiva col·leccionista, ens centrem en la contribució de les persones com a catalitzadores en els processos de construcció patrimonial explorant el que denominem l'*expressió personal del patrimoni*. Des d'aquest punt de vista, fem una lectura intersubjectiva dels processos de construcció patrimonial que ens acosta a les sinergies que emergeixen en territoris en procés de transformació accelerada.

Desde una perspectiva coleccionista nos centramos en la contribución de las personas como catalizadoras en los procesos de construcción patrimonial explorando lo que denominamos la "expresión personal del patrimonio". Desde este punto de vista realizamos una "lectura intersubjetiva" de los procesos de construcción patrimonial que nos acerca a las sinergias que emergen en territorios en acelerada transformación.

From a collector's perspective we focus on the contribution of people as catalysts in heritage construction processes, exploring what we term the "personal expression of heritage". From this angle we undertake an "intersubjective reading" of heritage construction processes, bringing us closer to the synergies that emerge in rapidly changing regions.

col·lectives, més fàcils de fotografiar, detectar, definir, situar, encasellar i estructurar, i han assumit com a únics agents de patrimoni els ens col·lectius, ja siguin institucions, empreses o entitats culturals o patrimonialistes. Ara bé, en aquest diàleg entre allò individual i allò col·lectiu, el fet de prestar atenció a l'expressió personal del patrimoni ens submergeix en la vitalitat, la fragilitat i la fugacitat de processos vius que ens remetien a la dimensió més profunda i emocional del patrimoni com a necessitat de comunicació i transmissió de l'herència personal i col·lectiva.¹

Marc teòric

Aquesta recerca s'emmarca en una visió complexa de la societat (García, 2006) i en una conceptualització sociopolítica dels processos de construcció patrimonial. Les poblacions locals no es limiten a interioritzar una versió imposada del patrimoni, sinó que també interpreten i reivindiquen la seva versió d'identitat en un procés de diàleg/comunicació/relació amb l'entorn. En aquest sentit, són resistències patrimonials que, davant l'homogeneïtzació cultural, reivindiquen una diversitat cultural i identitària (Sierra, 2009; Creus, 1998; Prats, 1997) i se sumen a propostes que plantejgen la necessària pluralitat del patrimoni (González, 2003; Ariño, 2002). Al seu torn, amb l'ampliació conceptual del patrimoni cultural, les persones que creen i recreen el patrimoni són el centre dels processos de transmissió del patrimoni immaterial, de la tradició o, si ho volem dir així, d'una memòria social que crea i recrea la gent comuna en el seu propi context. (Agudo, 2012; Carreres, 2011). La perspectiva del col·leccionisme representa una oportunitat per abordar la construcció patrimonial des de la seva pluralitat màxima, ja que ubica l'òptica en l'acció de la persona. Superar perspectives hegemòniques que se centren en allò individual del col·leccionisme i allò col·lectiu del patrimoni obre portes a les possibilitats que emergeixen de la trobada entre el col·leccionisme i el patrimoni. Els enfocaments holístics del col·leccionisme (Pearce, 2000) i les perspectives del patrimoni que qüestionen el rol hegemònic de la tutela patrimonial (Martínez, 2007; Iniesta,

1994) ens serveixen d'ancora per submergir-nos en el propòsit d'aquesta recerca.

Per compartir, reflexió

El patrimoni, acte de comunicació

Hay momentos que, preso de la nostalgia de épocas pasadas, me cuesta asumir la transformación que sufre Barbate hacia un destino incierto y poco claro; ya no quedan saladeros en la lonja, pocos pesqueros activos y nula afluencia comercial en el puerto. Sin embargo, en el reducto de mi memoria todavía puedo oír el ruido inquebrantable de la caótica actividad portuaria con el sonido de fondo entremezclado de las olas y los motores de barcos. Se acaban mis recuerdos pero no estoy cansado, quiero agarrarlos y arrojarlos fuera de mí, y todavía con el deseo de volver.

(Juan Rossi, *un paseo por las lonjas de Barbate*. José María Rossi, relator de les memòries del seu pare, Juan Rossi)

Per expressió personal del patrimoni entenem l'aportació de les persones al llegat col·lectiu a través de processos de transmissió de les memòries. Referir-nos a aquestes expressions ens permet abordar el fenomen patrimonial com un acte de comunicació, de trobada, de transmissió, en què entren en diàleg la identitat individual i la col·lectiva. Fem servir el terme *expressió personal del patrimoni* per incidir en el fet que, precisament, el patrimoni només existeix com a expressió i, com a tal, només existeix des de la socialització, en diàleg amb l'altra persona. Conservar és transmetre i transmetre és obrir-se al canvi i a la transformació.

De fet, les persones col·leccionistes de memòries² transmeten que allò que té valor de les seves iniciatives és el factor relacional i vivencial. La proximitat, la confiança, l'empatia i el contacte, tant en el procés d'indagar en les memòries com en el de transmetre-les, són imprescindibles. Aquest fet es posa de manifest en la diferent profunditat, en funció de l'afinitat, a què s'arriba en allò denominat *ritual col·leccionista*, moment en què l'expressió personal se socialitza. D'alguna manera, compartir la col·lecció és mostrar el fruit d'un esforç i un procés en què es posen en

1 Aquest article presenta resultats del projecte d'investigació R+D+I *Dinamización de los enclaves pesqueros del Sistema Portuario Andaluz. Usos Económicos, Gobernanza y Patrimonialización*, codi G-GI3001/IDI, subscrit entre l'Agència d'Obra Pública de la Conselleria de Foment i Habitatge de la Junta d'Andalusia i la Universitat de Sevilla. (IP. David Florido del Corral). En el marc d'aquest projecte, durant un any de treball de camp (2014-2015) es van inventariar les iniciatives vinculades al patrimoni pesquer detectades als ports d'interès pesquer d'Andalusia. El mètode aplicat va ser el mètode qualitatiu etnogràfic: observació participant i entrevistes en profunditat. Amb els estudis de cas etnogràfics del litoral d'Andalusia presentats en aquest article, s'ha pogut ampliar la recerca sobre el col·leccionisme rural, plasmada en la publicació *Col·leccionistes dels oblits, una mirada plural al patrimoni. Les Garrigues* (2016), realitzada per l'autora gràcies a la beca Maria Font de Carulla de la Fundació Lluís Carulla, el Museu de la Vida Rural de l'Espluga de Francolí i l'editorial Barcino.

2 Quan ens referim a *col·leccionistes de memòries* (Farré Ribes, 2014, 2016), fem referència a persones que duen a terme iniciatives que porten al present valors oblits (marginats) pel model socioeconòmic dominant a través de processos de producció de sabers marginats (oblits) pel racionalisme imperant en la producció de coneixement occidental i que catalitzen processos de construcció patrimonial marginats (oblits) pels discursos dominants del patrimoni.

joc la creativitat, la selecció, l'obra i el llegat personal. Afermar relacions, saber amb qui comparteixen el coneixement i què se'n farà, rebre notícies de la reelaboració del material, seguir la traçabilitat i conèixer la utilitat del seu treball són punts importants en el procés de socialització de les col·leccions.

Segons la capacitat de les persones de transmetre el coneixement a l'entorn –família, amistats, teixit associatiu, acadèmia, tutela patrimonial (corpus tècnic i expert del patrimoni)–, i en funció de la sensibilitat de l'entorn per escoltar aquestes persones, la iniciativa personal es fa col·lectiva, les persones s'erigeixen com a guardians del patrimoni local i el seu missatge entra en la xarxa de transmissió intergeneracional del llegat col·lectiu.

Es revela, des d'aquestes iniciatives, la necessitat de significar, d'interpretar, de portar el passat al present, però sobretot es revela la necessitat de relatar d'unes persones i la d'escoltar d'altres. A través de la xarxa, i gràcies a la xarxa, la iniciativa personal es fa col·lectiva i el col·lectiu es manifesta des del diàleg entre subjectivitats.

Les persones, activant el flux de memòries

Entre la furia del mar atormentado y la oscuridad de la noche gorda y fría, de luto un pueblo de su mar enamorado. La esperanza del regreso tan ansiado, es un sueño que perdió su valentía, tan sólo nos dejó con el naufragio y vivir con el consuelo cada día. Cincuenta años contemplando la bahía, cincuenta años preguntando el horizonte, cincuenta años sin la dulce compañía que en las noches solitarias me acompaña.

(Sebastián Bernal Malia, “Chan”. *Homenaje al naufragio del Joven Alonso 1960. Cincuenta aniversario*)

Paco Lima, antic secretari de la Confraria de Pescadors de Marbella (Màlaga), és la memòria viva del col·lectiu pescador. Amb noranta anys ja fets, ha escrit les seves memòries, per la insistència de seu entorn –familiar, amistats, membres de la Confraria– i les ha posat a disposició de persones de l'àmbit acadèmic.

Amb facilitat de paraula, amb necessitat d'explicar, relatar i compartir, Lima és el referent al qual han de recórrer tots aquells que acudeixen al col·lectiu de pescadors cercant informació. Sami, un jove de Marbella que va arribar fins a Lima cercant informació sobre la Mare de Déu del Carme, patrona dels mariners, s'ha embrancat en la tasca de gravar el seu testimoni. José María Rossi, un infermer de Barbate (Cadis) resident a Sevilla, va demanar al seu pare, Juan Rossi, treballador jubilat de la llotja de Barbate, que escrivís les anècdotes de la seva vida, relata des fins a la sacietat a familiars i amistats. D'aquest procés n'han sortit dos llibres,³ de gran repercussió al poble i en l'àmbit com a font humana de la història local. Des que tenia 14 anys, Ildefonso Ramírez, pescador jubilat d'Estepona (Màlaga), mostra una gran inquietud per transmetre les memòries dels *hombres del resbalaje* i a la seva barraca d'armador atresora els seus escrits, llibres, fotografies, retalls de diaris, documentació marinera i arts actualment en desús, com la xàvega. Visites al port i rutes escolars amb la seva embarcació, xerrades i col·laboracions a la secció “Nuestra raíces marineras” de ràdio Estepona són algunes de les seves iniciatives de difusió de les memòries *marengas*. El fill de Luis Rodríguez, pescador artesanal de cap de Gata, tancarà la sisena generació de pescadors de la seva família. Luis, president de PESCARTES (Asociación de Pescadores Artesanales de Cabo de Gata-Níjar), considera vital donar a conèixer una tradició artesanal en perill d'extinció i per això difon el seu coneixement valent-se d'una exposició, tallers i xerrades a col·lectius diversos.⁴ Les seves memòries queden plasmades en el llibre *El legado patrimonial de la pesca artesanal en el Parque Natural Cabo de Gata-Níjar* (2008), editat pel Grupo de Desarrollo Pesquero (GDP) Levante Almeriense i escrit per ell mateix i Macarena Martínez, biòloga i educadora ambiental, a qui Luis ha transmès els seus coneixements. Antonio Carrillo, professor jubilat de llengua i literatura espanyola a Granada i Sevilla, va escriure la novel·la *Pescadores del Sur* (2013). Fill de generacions de pescadors de Carboneras, en la seva obra literària va plasmar les memòries de la seva família i hi va reconstruir una història del

3

Rossi J. M. (2014). *Higuera abajo, tras los pasos de Juan Rossi*.
Rossi J. M. (2012). *Un paseo por las Lonjas de Barbate*. Disponibles a: <http://www.bubok.es/libros/217657/Juan-Rossi-un-paseo-por-las-lonjas-de-Barbate>.

4

En aquesta publicació de la Conselleria d'Agricultura, Pesca i Medi Ambient de la Junta d'Andalusia queda reflectida la motivació que fa que Rodríguez vulgui transmetre les seves memòries: Quero, J. M. (coord.) 2012. “Reflexiones en el Parque Natural Cabo de Gata-Níjar”. Conselleria d'Agricultura, Pesca i Medi Ambient. Junta d'Andalusia. Almeria, 304 p.

segle xx de la localitat en què s'han vist reconeguts pescadors i familiars de Carboneras i Punta del Moral. Paco Malia, professor de l'escola d'adults de Barbate, va ser l'impulsor del museu local d'arts i costums populars de Barbate, amb seu a la mateixa escola. En la seva construcció s'hi va implicar el veïnatge, es va crear una associació per gestionar-lo i s'hi va ubicar el punt d'informació turística. Autor de nombroses obres que recullen les memòries de Barbate, Malia ha participat sempre en el teixit cultural local. El Museu de Gabriel Cara (Roquetas de Mar, Almeria), ubicat als amplis baixos de casa seva, el visiten turistes dirigits pels hotelers, però sobretot estudiants de batxillerat, universitaris, investigadors, tècnics del GDP Levante Almeriense i gent del poble per recuperar la memòria de la localitat. A punt de fer noranta anys, i malgrat no tenir suport municipal, compta amb un grup d'amics de la mateixa edat i amb els seus fills, historiadors, que l'ajuden en la seva tasca. Juan Luís Naval Molero és un clar exemple de col·leccionista reconegut per

l'ampli ventall de l'espectre de l'entorn social. Condecorat per l'Ajuntament de Chipiona (Cadis) com a cronista oficial de la vila, va deixar la botiga familiar per treballar a l'arxiu municipal, que és el centre neuràlgic al qual acudeixen veïns, estudiants i investigadors en cerca d'informació. Membre des de la seva fundació de l'associació cultural Caepionis, és autor de nombrosa producció bibliogràfica local. Mario Sanz, faroner de Mesa Roldán de Carboneras (Almeria), ha convertit el far en un museu local. Sense suport institucional, el far és un espai de socialització des d'on comparteix, a través de fotografies, documents, maquetes i objectes antics, les memòries dels faroners. Col·lectius, escolars i totes les persones interessades en la cultura local visiten l'exposició. El que va començar com la recerca del seu ofici en extinció continua amb la publicació de nombrosos llibres de la història de Carboneras. Definit per ell mateix com a "comando autònom de catalització cultural", participa en l'activitat cultural de Carboneras i en genera bona part.

5

A partir d'ara, quan fem servir el concepte *museu* per referir-nos a aquestes iniciatives personals i/o associatives ho fem tenint en compte la seva denominació local i no el suport d'una proposta museogràfica.

Paco Lima, antic secretari de la Confraria de Pescadors de Marbella (Màlaga), dibuixant l'evolució del port pesquer de Marbella a les memòries de la Confraria de Pescadors escrites per ell mateix (2014).

MARTA FARRÉ RIBES

Els vehicles de transmissió de les memòries

Barbate significa hogar, familia... Es olor a mar a las siete de la mañana cuando decides levantarte para ver el amanecer dando un paseo por la playa del Carmen. Barbate es amigos, Barbate es el tacto de la arena. Un corazón que late fuerte y que nadie escucha. (...) Desde que te tengo lejos, Barbate, estoy apreciando y viendo con nuevos ojos lo que antes era incapaz de encontrar en ti. Mi pequeño homenaje con este blog a ti, a tu gente, a tus marineros...

(Text Mar Oliver. <https://enterreredes.wordpress.com/>)

Les memòries flueixen entre objectes i persones. El coneixement es transmet plasmanant-se en un suport material –dibuixos, fotografies, enregistraments, llibres, obres literàries, novel·les, poesies, cançons, publicacions, documents, objectes– o mitjançant la transmissió oral. D'una manera o una altra, les memòries flueixen i es reconstrueixen a mesura que s'insereixen en la xarxa de transmissió de les memòries.

L'únic suport que necessiten és l'existència d'una altra persona que rebí el contingut, el digereixi i el transformi a través de la seva pròpia percepció. Des de l'oralitat, les persones són els vehicles principals de memòries; el coneixement flueix a través d'elles, cercant sempre mantenir-se en moviment. El coneixement, les memòries, l'expressió personal del patrimoni s'escampen de manera invisible, poc identificable, però alhora de manera molt intensa i penetrant, amb el factor emocional com a motor.

La memòria és “vida, vehiculizada por grupos de gente viva, en permanente evolución múltiple (...). Abierta a la dialéctica del recuerdo y la amnesia, inconsciente de sus deformaciones sucesivas, vulnerable a todas las utilizaciones y manipulaciones (...). Afectiva y mágica, arraigada en lo concreto, el gesto, la imagen y el objeto” (Candau, 2002: 57).

Les expressions artístiques –música, poesia, literatura, fotografia– i els artefactes, com

pertrets de la mar, s'erigeixen com a contenidors d'allò emocional, sensorial, sensitiu, creatiu de les memòries. A més, l'ambigüitat d'aquestes plasmacions obre les portes a un diàleg amb l'altra persona i genera nous relats, interpretacions, indagacions, sinèrgies, noves preguntes i noves manifestacions de les memòries.⁶

Un llibre, una exposició, pot reunir fotografies, relats, poesies, testimonis, dibuixos, etc. i crear un global en què entren en diàleg una pluralitat d'expressions personals del patrimoni, que es converteixen, compartides, en una oportunitat per generar nous relats. En aquest sentit, Internet destaca com l'eina per excel·lència d'expressió de la pluralitat del patrimoni, en què es fan visibles fugaços processos de transmissió. Cada vegada hi ha més blogs, webs i facebook que s'erigeixen

“Dibujos de la memoria”: l'art com a eina d'expressió de les memòries. *Higuela abajo, tras los pasos de Juan Rossi* (2014)

6

Vincenzo Padiglione (2003: 542-543): “la centralització de la ressonància local, contextual i afectiva fa que simples apreciacions en testimonis documentals assumeixin un significat total”.

com a espais d'intercanvi de memòries. Per exemple, s'hi pengen fotografies del passat local i des d'aquí es desencadenen converses, intercanvis i noves cerques.⁷ També hi ha col·leccionistes locals, com Juan Luis Naval a Chipiona⁸ o Gabriel Cara a Roquetas de Mar,⁹ que fan servir Internet per compartir les seves investigacions penjant-hi articles, assajos i noves dissertacions i posant de manifest la vitalitat, la complexitat, la profunditat i la singularitat local dels processos de transmissió.

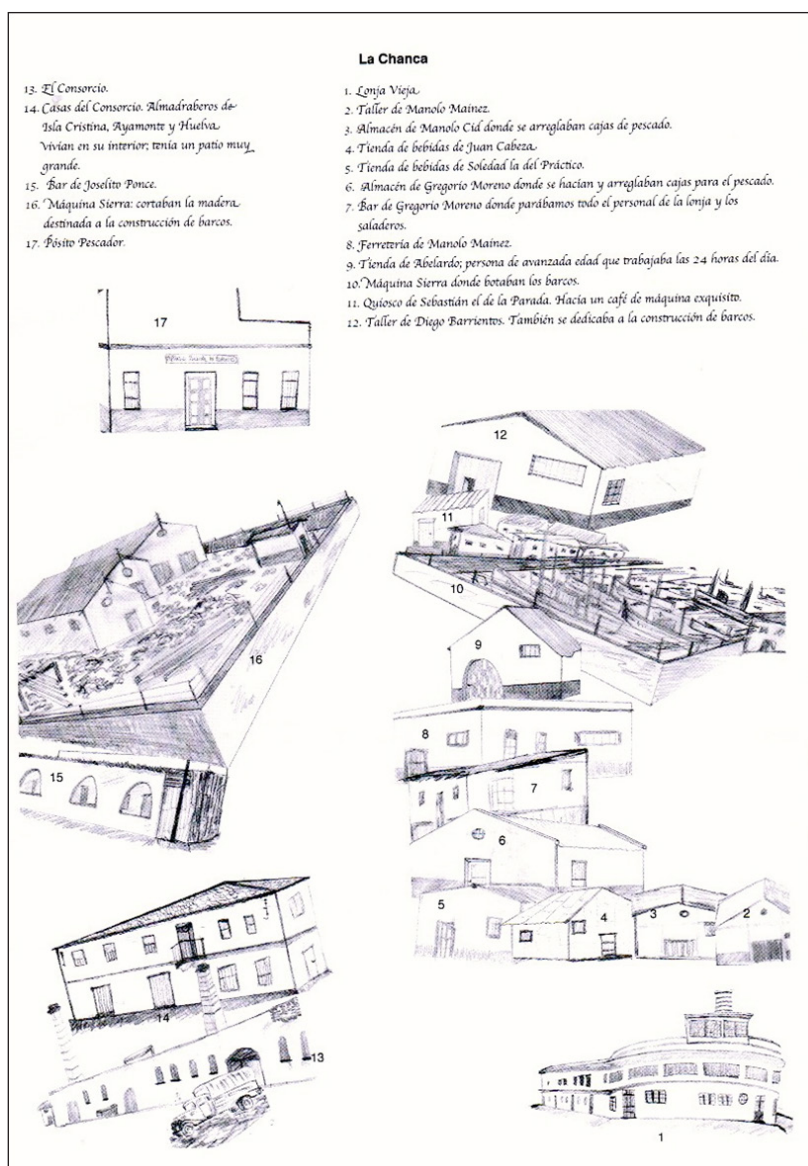
Leyendo el otro día un magnífico artículo de Víctor Eugenio Rodríguez Segado sobre la historia de la pesca en Adra, publicado en la revista virgitana Farua, me tropecé con dos barcos patroneados por dos valientes y temerarios pescadores roqueteros. Le pedí a mi padre si podría investigar algo sobre ellos, le leí el artículo en voz alta, a la semana llegaron los resultados: “Gabriel, son los antepasados del cojo los perros, Juan Rodríguez Martínez, su hijo es Juan Rodríguez Moreno, al que quiero dedicar este artículo”. Diego Rodríguez García y Antonio Rodríguez, hermanos, fueron los únicos que se atrevieron a fletar barcos cargados de sal desde los alfolíes de Roquetas, al pie del castillo, hasta los toldos de sal de Balerna, Adra y la Rábita.

(Blog de Gabriel Cara, Roquetas de Mar)

L'entorn, lloc de memòria, lloc de patrimoni

Les expressions personals del patrimoni no es troben si no se cerquen. No sempre es troben als llocs d'expressió hegemònica del patrimoni (museus, centres d'interpretació, etc.), no es comuniquen a través dels mecanismes hegemònics d'expressió del patrimoni (reconstrucció científica de la història) i no els divulguen els agents hegemònics del patrimoni (corpus tècnic i legislador del patrimoni).

Les expressions personals del patrimoni ens remetent a les persones i al seu entorn —les seves cases, els seus llocs de treball, els seus llocs quotidians de sociabilitat— i ens remetent, amb tot, a una intimitat que sempre, en un cert grau, és pública i es comparteix. És precisament en aquests llocs de frontera entre

allò públic i allò privat, en aquests espais de comunicació, on es troben els rastres del patrimoni.

Amb la seva presència, aquests espais es converteixen en llocs de memòria, que estableixen ponts entre passat, present i futur, i és també en aquests espais on, sempre que s'hi uneix el relat i l'escolta, s'obren esquerdes a nous i fugaços processos de transmissió.

A les cases es guarden fotografies i documentació; a les barraques d'armadors es guarden arts de pesca en desús, com la xàvega o el sardinal, o diaris de navegació; en fàbriques de gel històriques es guarden fotografies de l'evolució del port; treballadors de llarga trajectòria al port conserven documentació històrica; fills de fusters de ribera atresoren

“Dibujos de la memoria”:
reconstrucció visual del carrer del Río Viejo de Barbate (Cadis) feta per José María Rossi gràcies als relats del seu pare. *Juan Rossi, un paseo por las lonjas de Barbate* (2012)

7

Per citar alguns webs: <http://lalineanblancoynegro.blogspot.com.es/>; <http://atunara.com/gallery/index.php>; <http://sanlucar-memoriagrafica.blogspot.com.es/>; https://www.facebook.com/BarbateSomosTodos/photos_stream.

8

<http://chipionacronista.blogspot.com.es/>

9

<http://www.museogabrielcara.es>

les eines, les maquetes i els plànols de les embarcacions als seus tallers; xarxaires col·leccionen maquetes d'arts que s'exhibeixen en bars i restaurants. També, pintures de la mar, maquetes d'embarcacions o fotografies antigues del port, de sardinals i xàvegues i galions amb els seus mariners, de processons de la Mare de Déu del Carme, són elements de decoració de confraries, antics almodins i associacions de dones de pescadors.

De vegades, museus personals o associatius reuneixen expressions personals del patrimoni cedides pels veïns o per persones implicades que participen en la construcció de la col·lecció. En aquest sentit, aquests espais es converteixen en llocs de trobada i intercanvi de memòries, generadors de relats, interpretacions i noves significacions. De vegades, museus institucionals reuneixen algunes d'aquestes expressions, que no sempre identifiquen la traçabilitat de la història dels objectes, amb la qual cosa el rastre personal es dissol en el discurs museogràfic, que no visibilitza la intersubjectivitat del patrimoni.

També aquestes expressions es reuneixen en exposicions que sacralitzen sales de centres cívics o edificis municipals, com l'exposició de fotografies de la gent de Carboneras recopilada entre els veïns per Isabel García, Ernesto Pedalino i el col·leccionista Mario Sanz, exposada al castell de San Andrés de la localitat¹⁰.

Univers personal, univers col·lectiu

Mi padre y el mar: Mi padre y el mar azul de poniente. Tres largos oscuros sin verte. Vienes al alborear y mi despertar genuino me parece ¡Qué alegría poder concertar un encuentro sin la muerte! Mi padre y el mar las redes dispuestas para entintar en los tintaderos célebres. Mi padre y el mar azul de poniente.

(fragment de poesia de Francisco Malia Sánchez dedicada al seu pare)

Centrar-nos en l'expressió personal del patrimoni ens ubica al lloc de comunicació i relació entre dicotomies. Ens situa en territori fronterer, de marge i de confluències, i ens precipita a enderrocar els límits

El col·leccionista Gabriel Cara amb els seus "ajudants" al "museu de la pesca" construït als baixos de casa seva (Roquetas de Mar, Almeria) (2014).

MARTA FARRÉ RIBES

10

Per citar alguns exemples més: al museu etnogràfic d'Estepona (Màlaga) es mostren arts i pintures de la mar recopilats pel col·leccionista Ildelfonso Martínez. La primavera del 2014, el centre d'interpretació Nautarum de Garrucha (Almeria) exposava la col·lecció de fotografies del poble del traspassat col·leccionista Ginés de León. En diverses ocasions, al teatre municipal Horacio Noguera d'Isla Cristina s'han exposat les maquetes d'embarcacions del fuster de ribera Francisco Zamudio. A l'edifici de La Chanca de Conil de la Frontera (Cadis) es pot veure l'exposició de fotografies "Conil en la Memoria", fruit de la recopilació fotogràfica entre els veïns impulsada per l'Ajuntament, de la qual ha derivat la publicació de dos llibres. (Vegeu <http://www.conilnared.com/conilnamemoria/fotografias.html>).

entre objecte i persona; entre allò material i allò immaterial; entre casa, poble, terme, comarca i territori; entre mar i muntanya; entre persona i col·lectivitat; entre història, biografia, memòria i identitat personal i col·lectiva; entre història de vida de l'objecte, de la persona i de la comunitat.

Les persones col·leccionistes de memòries porten a terme iniciatives que exemplifiquen la manera en què es dissol la dimensió més individual i privada del col·leccionisme i la més col·lectiva i pública del patrimoni. El col·leccionisme ens aproxima a la identitat i a la necessitat de reproducció simbòlica individual. Però, alhora, el patrimoni ens aproxima a una identitat i a una necessitat de reproducció simbòlica col·lectiva. És així que, a través d'aquestes iniciatives col·leccionistes, veiem que en l'expressió personal del patrimoni es fonen el llegat personal, el familiar i el col·lectiu. El col·leccionisme pren una dimensió cultural especial i el patrimoni es fa visible des de la seva dimensió més íntima i personal.

... sentir que la historia de tu pueblo es también tu historia y te pertenece y todo lo que sea buscar las emociones de personas antiguas, ya sea familiares o personas que han vivido una época determinada, buscar el día a día, la cotidianidad, que se sentía, la historia de tus abuelos, cómo se vivía... un poco buscarte a ti en ellos... (...) es buscar tu historia, a nivel personal en la historia de tu padre...

(José María Rossi, relator de les memòries del seu pare, Juan Rossi)

Als pobladors d'El Zapal (barri mariner de Barbate), als treballadors de la llotja, als pescadors del sud s'han dedicat llibres que, al seu torn, són un homenatge als pares dels autors. La llavor personal dona potència a la construcció del col·lectiu. Les iniciatives col·leccionistes es duen a terme per voluntat i plaer, parteixen d'un impuls personal de cerca de sentit, de resignificació i de reinterpretació i s'enforteixen en la necessitat vital de mantenir viva la memòria personal i familiar, fortament vinculada a la memòria d'uns valors culturals desapareguts o en perill

d'extinció. A través de la singularitat de les memòries, es porta al present una memòria col·lectiva que conté uns valors del passat oposats als que imperen en la globalització neoliberal: el valor de l'esforç, de la interacció amb el medi i entre les persones, de l'enginy i de la cura de l'entorn natural i material, de l'autosuficiència, de la responsabilitat per la supervivència, del compartir, de l'ajuda mútua i la solidaritat, de la transferència del coneixement, de la biodiversitat i de la col·lectivitat. Sota aquests valors culturals compartits, recuperar la història personal és recuperar la de cadascuna de les persones del poble, i recuperar la de les persones del poble i d'una cultura en extinció és recuperar la història pròpia.

...este libro toca una sensibilidad compartida y me llamaba la atención que ellos tenían su aportación personal... "pues yo esperaba que tu papá contara esto, que contara esto que me pasó con él (...) pues hay mucha gente que se ha sentido muy identificada".

(José Rossi, relator de les memòries del seu pare, Juan Rossi)

Ara bé, en aquesta tasca de recopilació, qui pren protagonisme són les persones. No es descriuen en detall uns valors, unes pràctiques i uns costums només per aprofundir en la descripció minuciosa d'una cultura. Allò que adquireix rellevància és l'ancoratge personal i la personificació de les històries; a qui s'homenatja és a les persones, protagonistes de la història.

Les persones se senten reflectides en fotos, poesies, cançons, relats, objectes que evocuen les seves pròpies memòries i desperten nous processos d'indagació personal sobre el passat propi. Es posa l'èmfasi en la quotidianitat protagonitzada per la gent comuna i no en les grans gestes de grans personalitats; se singularitza i es baixa a les petites anècdotes; es concreten els noms i els cognoms de veïns i veïnes, patrons, armadors, mariners, salvavides i naufragats; es recupera qui feia servir certs pertrets i arts de pesca, qui treballava en certs oficis, els noms dels xarxaires i dels fusters de ribera, el nom i la història de les

embarcacions; es recuperen els malnoms i les històries dels pescadors, els noms dels carrers i els números de les cases i qui hi vivia.

Etnògrafes de proximitat, ponts de memòries

Y estoy hablando con un amigo del puerto, amigo que todavía está vivo pero ya está un poquito mal el pobre y le digo, Antonio, qué me cuentas de la Almadraba tú que fuiste capitán de Almadraba en Ceuta... y me dice –Gabriel, como fui capitán tenía la obligación de llevar el libro de bitácora, donde se ponía todo por hora: sale el sol, viento de tal, calamos por delante... ¡Una maravilla! Me voy de allí... y me encuentro... ese está bien de cabeza... Paco el Chilao... tiene todas las nóminas del año 42 pacá, ¿sabes? Sacaban después de seis meses de trabajo 700 pts, 400 gramos de pan a la semana, al final de la campaña le descontaban el valor del pan... dormían en nichos... comían en latas...

(Gabriel Cara, Roquetes de Mar)

Etnògrafes locals del patrimoni, conegudes per la seva tasca de recol·lecció i difusió de memòries, les persones col·leccionistes, a més de beure de fonts bibliogràfiques, hemeroteques i arxius públics i privats, obtenen la informació de les persones protagonistes de la història local, ja que són aquestes, en nombroses ocasions, la memòria viva d'aquesta història. Les col·leccionistes de memòries són etnògrafes de proximitat, traductores, intèrprets properes, amb llaços afectius amb els seus informants –fills, familiars, amics, veïns– i amb la comunitat que resignifiquen. Rastregen les memòries amb facilitat, cerquen, troben i socialitzen les expressions personals del patrimoni dels veïns, ja que el seu rol col·leccionista és reconegut per la comunitat. Treuen i reben, de la intimitat de les cases, relats, fotografies, dibuixos, cançons i documentació, socialitzen allò personal del patrimoni i obren bretxes de pluralitat a través de les seves iniciatives. Posen a disposició la informació als seus arxius, en museus personals i associatius, llibres, revis-

La col·lecció de fotografies d'antics faroners de Mario Sanz, faroner de Mea Roldán (Carboneras, Almeria).

FOTOGRAFIA DE MARTA FARRÉ RIBES, 2014

tes, blogs i webs d'Internet i la introdueixen en la xarxa de transmissió de les memòries. A més, aquesta tasca de resignificació la fan per la motivació personal de rescatar i transmetre el llegat personal i col·lectiu, sense condicionaments institucionals, acadèmics ni mercantils.

Para empezar, leí todos los diarios de servicio de los fareros que me precedieron, que por suerte en Mesa Roldán están completos, no como en otros faros, que han desaparecido. Esto me sirvió para entender lo dura que había sido la vida de mis compañeros y para entender lo complicada que es la relación del humano con el mar. Había tantas cosas interesantes contadas en primera persona, que me vi en la obligación de publicarlas para que no cayesen en el olvido (...). Después, mi avidez lectora siguió devorando los diarios de servicio de todos los faros de Almería y Granada, de donde surgieron más publicaciones.

L'acció col·leccionista desplega processos de producció del coneixement que incorporen la dimensió subjectiva, intuïtiva, emocional i relacional i que es vinculen a processos d'indagació identitària produïts fruit de la interacció de la persona immersa en el seu entorn. La indagació es fa des de la concreció,

la singularitat, la proximitat a la realitat local, des del vincle afectiu i el contacte amb la gent i les seves memòries.

Les col·leccionistes són persones amb inquietud i sensibilitat per conèixer, interpretar, indagar, preguntar, investigar. Són coneixedores de la realitat local, en contacte amb el teixit social i institucional local. Aquest fet, i l'obertura a comunicar i difondre el coneixement recollit, fan que, segons la seva relació amb l'entorn, s'erigeixin com a portaveus de les significacions i la vivència local del patrimoni o, en unes altres paraules, del llegat cultural que es vol transmetre a les generacions futures.

Vehicles de memòria, ponts de comunicació, no per casualitat, sovint són informants clau d'antropòlegs que aterren en noves realitats. El seu coneixement pren rellevància per a persones de l'àmbit acadèmic, que fan ús de les seves fonts per indagar sobre la història del lloc. D'alguna manera, el coneixement col·leccionista pren rellevància a escala global, ja que es rescaten històries de persones, de pobles i comunitats que d'altra manera es perdrien en l'oblit.¹¹

11

Algunes produccions bibliogràfiques de col·leccionistes locals: Roman, Fernando; Malia, Francisco; Daza, Juan M. (2013). *Soltando Amarras*. Ediciones El Tío de los Aullios. Cadis. Naval Molero, J. L. (2004) *Los corrales de pesquería*. Sevilla: Junta d'Andalusia, Conselleria de Relacions Institucionals. Carrillo Alonso, A. (2013). *Pescadores del Sur*. Arreae Editores. Mojácar. Almeria. Sanz Cruz, M. (2012). *Memoria de un pueblo casi invisible para Almería que ha sido un imán para el mundo*. Edita Asociación Cultural Destellos-ArteFacto. Carboneras. Almeria. Cara González, G. (2004). *Roquetas de Mar, 400 años de historia. Siglos XVI-XX*. Edita Gabriel Cara González. Roquetas de Mar.

Ildefonso Ramírez ensenyant la seva col·lecció d'ormeigs i documents de la mar a la seva caseta d'armadors d'Estepona (Màlaga) (2014).

MARTA FARRÉ RIBES

Camins de diàleg i pluralitat: la humanització del patrimoni

Focalitzar l'òptica en l'expressió personal del patrimoni permet aproximar-nos a la màxima manifestació de pluralitat del patrimoni, ja que es dona valor a la persona com a agent vital d'una praxi del patrimoni portada a terme per persones comunes. Des d'aquesta mirada, es visibilitzen nous patrimonis o processos de construcció patrimonial fins al moment negats, invisibilitzats o deslegitimats pels poders hegemònics; la versió, la veu, el testimoni de la persona pren valor perquè aporta reflexivitat i complexitat al procés de construcció patrimonial.

En aquest sentit, centrar-nos en l'acció de les persones ens permet explorar les tantes expressions personals que entren, de manera més directa o indirecta, en fugaces però vitals i transcendents xarxes de transmissió de les memòries, que salvaguarden, des de la dimensió simbòlica, cultures en perill d'extinció. Una lectura intersubjectiva del fenomen patrimonial revela que el patrimoni és transmissió i que únicament existeix com a acte de comunicació i diàleg amb l'altra persona. A través de la socialització, i gràcies a la socialització, aquestes petites seleccions, anhels, memòries, relats i històries personals es fan col·lectives. En el procés de transmissió s'impliquen nous llocs de patrimoni que sacralitzen el territori i es posen en joc profunds processos de producció del coneixement assentats sobre la recol·lecció i la transmissió de les memòries.

Aquests processos, per damunt de tot, posen sobre la taula l'ancoratge personal/familiar del patrimoni, el diàleg permanent entre el llegat personal i el col·lectiu i la necessitat de comunicació i transmissió de l'herència personal i col·lectiva. Fan visible la manera en què les persones –les seves històries, les seves memòries, els seus relats– reclamen, cerquen i troben la manera de ser escoltades. Mostren la necessitat de les persones d'entrar en la història i reconèixer-s'hi, de reconstruir una història humana i pròxima que incorpori les vivències personals, d'amistats i de veïnatge. S'incorporen en la narració del passat les vivències de les persones i es revela

la necessitat d'introduir, en allò col·lectiu, els testimonis, els relats, les experiències dels seus protagonistes. Es revela, indagant en els processos de transmissió de les memòries, la necessitat de significar, d'interpretar, de portar el passat al present, però sobretot es revela la necessitat de relatar d'uns i la d'escoltar d'altres.

Així mateix, la mirada intersubjectiva obre les portes a desgranar la complexitat dels ens col·lectius productors de patrimoni –associacions, institucions, empreses– considerant-los com una unitat constituïda des de la diversitat de persones, mogudes per diverses necessitats, inquietuds i interessos. De la mateixa manera, aquesta mirada ens permet albirar nexes i interaccions entre aquests col·lectius, diferents pel que fa a estructura, forma i interessos. D'alguna manera, l'òptica de les persones ens ofereix la possibilitat de llegir allò col·lectiu des de la complexitat de la interacció entre subjectivitats, allunyar-nos d'holismes i reïficacions i aproximar-nos a la pulsio i la vitalitat de les necessitats que emergeixen de la realitat social.

Començar a obrir camins de diàleg i pluralitat pot ser escoltar aquests petits però potents processos de transmissió de les memòries, en què la gestió o la tutela patrimonial passa a ser únicament un actor més de salvaguarda. Aquesta òptica posiciona persones comunes, per què no, com a tresors humans vius que mantenen vitals xarxes de transmissió de les memòries. Aprofundir en el diàleg entre allò personal i allò col·lectiu del patrimoni; indagar en com es despleguen aquests processos de transmissió (qui, com, per què, què); introduir allò subjectiu, emocional, en el debat patrimonial, i explorar els llenguatges, els vehicles i els llocs de manifestació de les memòries quan aquestes s'expressen des de la creativitat, així com les contradiccions inherents a l'acció de la persona, es plantegen com a possibles camins que poden obrir bretxes de pluralitat en la construcció patrimonial. ■

BIBLIOGRAFIA

Agudo Torrico, J. (2012) "Patrimonio etnológico y juego de identidades". *Revista Andaluza de Antropología*, 2, p. 3-24.

Arévalo, J. M. (2010) "El patrimonio como representación colectiva. La intangibilidad de los bienes culturales". *Gaceta de Antropología*, 26/1: article 19, s. p.

Ariño Villaroya, A. (2002) "La expansión del patrimonio cultural". *Revista de Occidente*, 250, p. 129-150.

Candau, J. (2002) *Antropología de la memoria*. Buenos Aires: Nueva Visión.

Carreras, G. (2011) "El atlas del patrimonio inmaterial de Andalucía y la convención de 2003. Sujeto y predicado en el patrimonio cultural ¿Una cuestión de sintaxis?". *Actas del XII Congreso de Antropología de la FAAE*, s. l., s. p.

Cruces, F. (1998) "Problemas en torno a la restitución del patrimonio. Una visión desde la Antropología". *Alteridades*, 8, p. 75-84.

De Sousa Santos, B. (2005) *El milenio huérfano: ensayos para una nueva cultura política*. Madrid: Trotta.

Escobar, A. (2007) *La invención del Tercer Mundo. Construcción y deconstrucción del desarrollo*. Caracas: Fundación Editorial "El Perro y la Rana".

Farré Ribes, M. (2014) "Coleccionistas de los olvidos: la(s) memoria(s) como estrategia local de supervivencia cultural". *Periferias, Fronteras, Diálogo. Actas del XIII Congreso de Antropología de la Federación de Asociaciones de Antropología del Estado Español*, p. 5546-5578. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili.

Farré Ribes, M. (2016). "Coleccionistas dels oblidats, una mirada plural al patrimoni. Les Garrigues". Editorial Barcino. Barcelona.

García, R. (2006) *Sistemas complejos: conceptos, método y fundamentación epistemológica de la investigación interdisciplinaria*. Barcelona: Gedisa.

Gonzalez Alcantud, J. A. (ed.) (2003) *Patrimonio y pluralidad. Nuevas direcciones en antropología patrimonial*. Granada: Biblioteca de Etnología, Diputació de Granada.

Hernández, J. (2008) "Historia, memoria y activación patrimonial: el Palacio del Pumarejo en Sevilla".

Boletín de Monumentos Históricos, 13, p. 116-121.

Iniesta González, M. (1994) *Els gabinets del món. Antropologia, museus i museologies*. Lleida: Pagès Editors.

Martínez Latre, C. (2007) *Musealizar la vida cotidiana. Los museos etnológicos del Alto Aragón*. Saragossa: Instituto de Estudios Altoaragoneses, Prensas Universitarias de Zaragoza.

Padiglione, V. (2003) "Pequeños museos etnográficos". A: **Gonzalez Alcantud, J. A.** (ed.) *Patrimonio y pluralidad. Nuevas direcciones en antropología patrimonial*, p. 537-548. Granada, Biblioteca de Etnología: Diputació de Granada.

Pearce, S. M.; Bounia, A. (2000) *The Collector's Voice. Volume 1: Ancient Voices*. Farnham: Ashgate.

Prats, L. (1997) *Antropología y patrimonio*. Madrid: Ariel.